

Pala, Karel

[Schächter, Josef. Prolegomena to a critical grammar]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1976, vol. 25, iss. A24, pp. 122-124

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101247>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

el autor estima que las oraciones condicionales pueden incluirse bajo el concepto de *causalidad* y que dentro de esta relación fundamental se manifiesta el parentesco con las consecutivas y finales. A través de las afinidades de la misma perspectiva sintagmática (las comparativas y las adversativas) pasa el autor a las interrogativas, las dubitativas y las optativas cuya afinidad con las condicionales se basa en un nivel superior, o sea, el de la oración como conjunto. Desde el punto de vista dimensional se presenta aún la afinidad con las oraciones locativas y las temporales. Cada tipo de oración viene acompañado de una casística en que Polo presenta una decena de ejemplos que ilustran la problemática en cuestión.

En la segunda parte se estudian primero los índices o introductores de la condicionalidad (conjunciones, anunciadores sintagmáticos) que anuncian determinado tipo de relación sintagmática, y luego la función y estructura de los sintagmas condicionales, especialmente del condicionante que constituye el término marcado de la oposición. El trabajo viene completado por el índice general y el de la casística.

La singularidad del estudio consiste en la concepción relativista muy atinada de los hechos lingüísticos y del lenguaje en general que según Polo "... está siempre moviéndose entre los límites — siempre abiertos — del sistema..." (p. 110). Ello quiere decir que no hay oposición constante y absoluta entre diferentes categorías sino que éstas se compenetran manteniendo así la vitalidad del sistema.

Para cerrar estas ligeras notas informativas diremos que el presente libro es un meritorio trabajo de posibilidades que además de dar una visión amplia y general de la problemática abre un interesante campo de exploración también en la esfera de la teoría gramatical.

Lubomír Bartoš

Josef Schickler: Prolegomena to a Critical Grammar (Prolegomena zu einer kritischen Grammatik). D. Reidel, Dordrecht-Holland, Boston USA, 1973, pp. 161 (poprvé vydáno nakladatelstvím J. Springer, 1935, ve Vídni, z němčiny do angličtiny přeložil P. Foulkes).

Kniha má dvě části. V části I se autor zmiňuje o přirozeném jazyce, o jazyce vědy a věnuje pozornost vztahu logiky ke gramatice a psychologii. Prostřednictvím příkladů ilustruje, co je logika jako taková. V části II se Schickler (dále Sch.) zabývá gramatikou slov, vět a souvětí. Část I je tvořena čtyřmi kapitolami stejně jako část II.

Probereme nyní přehledně část I. Kap. I v části I je věnována vztahům mezi znaky a jazykem. Jazyk může podle Sch. sloužit různým účelům, např. lze jím popisovat zážitky, vyjádřit pocity, dávat rozkazy, něco žádat, tázat se atd. Všechny tyto funkce předpokládají, že existují prostředky, jimiž lze něco vyjádřit. Prostředek vyjádření nazývá tedy Sch. ZNAK (a sign) a znaky se navzájem liší svými významy.

O jazyce můžeme mluvit tam, kde existují nejen znaky a systémy znaků, ale i operace, tj. jazyk je tvořen SYSTEMEM znaků a operací.

Kap. II je věnována formálním aspektům gramatiky. Formálním rozumí Sch. zacházení se znaky uvnitř gramatiky v nejšířím slova smyslu. Je však dlužno podotknout, že Sch. zahrnuje pod gramatiku také výrokový kalkul, teorii relací, části matematiky a jiných oblastí, protože zde všude jde o pravidla užívání znaků.

Kap. III má název Logika a gramatika. Sch. v ní probírá vcelku volně gramatiku „materiálu“ (což je např. fonetika, morfolgie, jednotlivá skloňování a časování) a zastává názor, že rozdíly v časování, skloňování, slovesných způsobech atp. nemají nic společného s významy znaků. Dále autor mluví o gramatice „významu“, jíž míní, jak říká, „kritickou“ gramatiku, tj. zkoumání jazyka z hlediska k sémantičtými rozdíly mezi znaky. Pokud Sch. dobře rozumíme, považujeme gramatiku „významu“ za téměř shodnou s logickou gramatikou. Dále rozlišuje podstatná a nepodstatná pravidla v gramatice, přičemž podstatná pravidla ztotožňuje s logickými. Příkladem podstatného pravidla je např. pravidlo, podle kterého nelze volně zaměňovat proměnné *a* a *b* ve větách, jako je (1).

(1) *a* bije *b*

Nepodstatná pravidla se týkají případů, kdy se např. porušuje výběr obvyklých koncovek ve prospěch archaických variant. Takové porušení pravidla neovlivňuje význam.

Kap. IV nese název Logika a psychologie. Stručně řečeno, psychologie věnuje pozornost pocitům, vjemům a myšlením, zatímco logika se zabývá jen myšlením a jeho zákony. Z tohoto důvodu bývala logika chápána a konstruována jako část psychologie. V závěrečné části kapitoly IV se Sch. staví proti psychologismu a ilustruje jeho neoprávněnost.

Vlastnímu rozboru jazyka je věnována část II, v níž se struktura (přirozeného) jazyka vysvětluje pomocí příkladů.

V kapitole I najdeme rozbor relativně různých otázek, např. definice (ostenzivní nebo definice gestem, definice prostřednictvím jazykových výrazů), dále se zde probírají slovní druhy a možnosti jejich substituce, vztahy mezi koncepty a jejich významy, větami a jejich smysly. Podle Sch. izolované koncepty existují před užitím. Rozlišuje se význam slova (konceptu), je to obsah konvenčně zavedených vzhledem k danému slovu, a smysl věty, tj. to, co je zamýšleno větou (způsob jejího užití, souhrn všech metod její verifikace atd.). Sch. spojuje význam slova a smysl vět s „průměrným územ“, tj. s častým a obvyklým způsobem užívání. Zmiňuje se i o fragmentárních větách, tj. o elipsách, o intonaci, metaforách, hyperbolách, o vztahu obecného jazyka a dialektů, o punktaci, titulcích a v několika poznámkách i o pravidlech rétoriky a poetiky.

V kapitole II Sch. probírá členění slov na substantiva a slovesa. Uvnitř substantiv se rozlišují obecná a vlastní jména, zde se však budeme zdržet přistoupit na Sch. stanovisko, neboť pro něho je vlastním jménem výraz (2) stejně jako výraz (3), kde jméno je dáno jedním nebo více systémy znaků.

(2) John

(3) muž, který stál na rohu v neděli ráno a měl žluté rukavice

Podobně Sch. neprávem dovozuje, že mnoho vět koreluje dva druhy vlastních jmen, jako např. věta (4). Dnes bychom řekli, že v (4) je

(4) Shakespeare je autorem Hamleta

vlastním jménem jen Shakespeare, kdežto výraz „být autorem Hamleta“ nemůžeme pokládat za jméno; nýbrž za vlastnost individua. Sch. si uvědomuje nepřesnost svého tvrzení, protože připouští, že (4) by také mohla být tautologií a tudíž neinformativní (měla by pak podobu (5)). Ke správnému řešení však nedospívá a vysvětluje jen, že (4)

(5) Shakespeare = Shakespeare je informativní, protože koreluje osobní jména a jména autorů her a může být analyzována na jednodušší věty.

Podobně nejasná situace je u Sch. i s obecnými jmény — říká totiž, že obecné jméno je prunik mnoha vlastností a platí pro věci i pro činnosti. Obecným jménem tedy je např. „člověk“, tak i „jít“ či „psát“. Toto chápání lze stěží pokládat za přijatelné ať už z hlediska predikátové logiky 1. řádu nebo z hlediska logiky intenzionální.

V kap. III se zkoumají větné typy, které se nejčastěji vyakutují v běžném konverzačním jazyce, tj. indikativní a subjunktivní věty, kauzální, tázací, tvrzení obsahující pochybnosti, rozkazy, přání, doporučení (rady), negativní, existenční, relační věty (tj. věty obsahující relace, např. „méně než“, „napravo od“, „otec někoho“ aj.). Dále jsou mezi větnými typy probírány různé funkce spony. Sch. také podává v této kapitole návod pro analýzu vět, která se odlišuje od tradiční gramatické analýzy zejména svým důrazem na sémantické aspekty věty. Lze ji charakterizovat následovně:

(1) typ analýzy — syntaktickosémantická, neformalizovaná

(2) postup — (a) nejprve se hledají slovní druhy, k nimž patří příslušné koncepty, které se ve větě vyakutují;

b) dále se získávají údaje o pozicích konceptů v analyzované větě, protože díky vztahům k ostatním slovům ve větě může dané slovo (koncept) získat význam odlišný od obvyklého;

c) zjistí se typ věty;

d) zjistí se souvislost, v níž se věta objevuje (tj. zda jde o větu v románu, v odborném textu, např. z historie, fyziky apod.).

Výklad je doplněn řadou příkladů na rozbor několika vět. Vcelku je vidět, že Sch. analýza věnuje pozornost sémantičným momentům, které bývají v tradiční analýze pomíjeny (zejména je to vidět na Sch. analýze významů konceptů), na druhé straně bychom však mohli nesouhlasit s tím, že Sch. ponechává naprosto stranou sémantické aspekty obsažené v tradičním gramatickém rozboru.

Kap. IV je věnována kombinacím vět, tj. problematice souvětí. Probírají se v ní souvětí se spojkami „a“, „nebo“, „ale“, „ani...“, „ani...“, „přesto“, „jestliže...“, „pak...“. Upozorňuje se na problematiku hlavních a vedlejších vět a v řadě případů se věcně argumentuje, že toto dělení je často zcela arbitrární. Věty typu „Vím, že...“, „Věřím, že...“ nepokládá Sch. za souvětí. U vět jako „Toto pole je plodné“ zastává Sch. téměř transformacionalistické stanovisko, neboť je pokládá za složené a analyzovatelné na věty (a) Zde je pole, (b) To pole je plodné.

Odlišují se souvětí, jejichž pravdivostní hodnota závisí čistě na pravdivostních hodnotách jejich složek, a souvětí, kde tomu tak není, nejde však o systematický rozbor (např. u souvětí se spojkou „ale“, některé typy souvětí s „a“).

Dále jsou tu probírány tautologie a jsou odlišovány od analytických vět. Sch. věnuje pozornost možnostem redukce souvětí na jiné věty, též teorii inferencí, avšak činí to jen zběžně a nepřesně. V závěru kap. IV najdeme výklad o způsobech analýzy souvětí. Podobně jako v předchozí

kapitole je analýza souvětí orientována více sémanticky a logicky, než je obvyklé v tradiční analýze. I zde je analýza chápána jako neformální postup.

Čteme-li dnes Sch. knihu a chceme-li ji srovnávat se současnými názory v oblasti lingvistiky, musíme si nejprve uvědomit, že Sch. kritická gramatika vyšla v r. 1935. To byla doba, kdy se rozvíjel strukturalismus. Máme tedy možnost srovnávat: podle našeho názoru je Sch. logická analýza jazyka hlubší než strukturalistická v oblasti sémantické právě díky orientovanosti logickosémantickým směrem a je dostatečně hluboce spojena se zkoumáním syntaxe jazyka. Jinak řečeno, Sch. výrazně předělá své současníky — strukturalisty v důrazu, který klade na gramatiku „významu“, a také v systémovém přístupu k ní. Na druhé straně je zásluhou strukturalistů, že vypracovali systémové přístupy ke gramatice „materiálu“ a její systémové popisy.

Některé požadavky formulované Sch. v r. 1935 nejsou ještě ani dnes mezi lingvisty všeobecně přijímány. Např. je to požadavek začlenit do gramatik přirozeného jazyka úvahy o tom, co označují jednotlivé druhy slov z hlediska logické sémantiky, nebo využití teorie logických spojek vzhledem k syntaxi a sémantice přirozeného jazyka. Celkově je progresivní Sch. úsilí ukázat teoreticky i prakticky, jak logika může být podnětná pro lingvistiku a jak s ní může být přirozeně spojena.

Pohled na současnou moderní lingvistiku, zejména na sémantiku, nás snadno přesvědčí o tom, že Sch. názory došly plného potvrzení — i když, jak už tomu v dějinách vědy bývá, — způsobem poněkud odlišným od Sch. původních představ. Je to způsobeno mj. i tím, že ani logika nedisponovala v Sch. době dostatečně propracovanými nástroji, které by byly použitelné pro popis přirozených jazyků, a logikové se zabývali jen umělými jazykovými systémy.

Sch. úvahy o logických spojkách nepřesahují rámec výrokového kalkulu. Nezmiňuje se o predikátovém kalkulu 1. řádu, kterého se dnes v lingvističeských aplikacích běžně užívá, i když jeho neadekvátnost je již prakticky prokázána. Podobně mají omezenou platnost Sch. rozbory otázek denotace, ačkoli obsahují řadu velmi zajímavých postřehů, které naznačují, že Sch. základní věci viděl jasně a že mu velmi chyběla dostatečně propracovaná a bohatá výchozí teorie — která nebo které jsou díky pracím z intenzionální sémantiky k dispozici až dnes, tj. po 41 letech (srov. např. Montague 1973, Tichý 1971, Cresswell 1973). Nedostatek přemýšlených formálních nástrojů je patrný v Sch. pokusech o kritickou analýzu vět přirozeného jazyka a způsobil zřejmě, že Sch. nerozlišuje to, co je dnes nazýváno syntaktickou strukturou věty (strukturním popisem), a to, co bývá nyní charakterizováno jako sémantická reprezentace věty.

Bylo by ovšem chybou přičítat toto Sch. jako nedostatek. Je třeba si uvědomit, že formálních postupů, které vedly k pojmutům syntaktická struktura a sémantická reprezentace, se v lingvistice začalo běžněji užívat až v šedesátých letech (po pracích Chomského 1957, 1963).

V oblasti sémantické a pragmatické analýzy přirozených jazyků — a té Sch. věnoval ve své knize nejvíce pozornosti — se s pokusy o přesné a formalizované analýzy začalo ještě později. I tak můžeme konstatovat, že Sch. i v této oblasti formuloval některé základní problémy dosti adekvátně (např. problematiku deiktických výrazů).

Závěrem bychom rádi konstatovali, že Sch. Prolegomena jsou po 41 letech podnětným příspěvkem k metodologickým otázkám současné lingvistiky a mohou poskytnout hodně látky k přemýšlení i logikům. Poněkud překvapující je Sch. izolovanost, ani Carnap, ani Reichenbach jej ve svých pracích (Carnap 1947, Reichenbach 1947) necitují.

Sch. ve své knize nepředkládá ucelenou teorii gramatiky, ale celkový směr jeho výkladů je neobyčejně blízký současným pohledům na vztahy mezi logikou a lingvistikou.

CITOVANÁ LITERATURA

- Carnap R., 1947: *Meaning and Necessity*, Chicago, University of Chicago Press
 Chomsky N., 1957: *Syntactic Structures*, The Hague
 Chomsky N., Miller G. A.: 1963, Kap. 11, 12, 13 ve sb. *Handbook of Mathematical Psychology II*, editoři Luce, Galanter a Busch, New York
 Cresswell M. J., 1973: *Logics and Languages*, London, Colchester and Beccles
 Montague R., Schnelle H.: 1973, *Universale Grammatik*, Braunschweig
 Tichý P., 1971: *An Approach to Intensional Analysis*, *Notis* 5, č. 3, s. 273—297

Karel Pala